

ПРАДМОВЫ Ф. СКАРЫНЫ І ПЫТАННІ СТЫЛІСТЫКІ ТЭКСТУ

Праблема, якая абвешчана ў назве нашага артыкула, змяшчае шмат пытанняў. З іх ліку мы разгледзім асаблівасці лінгвістычнай кампазіцыі тэкстаў прадмоў і некаторыя прыёмы пабудовы і арганізацыі «славесных радоў» (звяртаючыся да паняцця, уведзенага В. У. Вінаградывым)¹. Гэтыя стылістычныя і паэтычныя асаблівасці літаратурных тэкстаў непасрэдна залежаць ад іх жанрава-функцыянальнай арыентацыі.

Прадмовы Ф. Скарыны да выданных ім біблейскіх кніг ствараліся, безумоўна, у асветніцкіх мэтах і мелі не так рэлігійна-павучальны, як навукова-асветніцкі характар. Імкнучыся давесці значэнне Бібліі для пазнання свету, для асветы і духоўнага ўдасканалвання «людей посполитых», Ф. Скарына стварае асобую манеру выказвання, якая ў адпаведнасці з аўтарскімі намерамі павінна была ўздзейнічаць не толькі на розум, але і на эмоцыі чалавека. Гэта садзейнічала збліжэнню яго манеры выкладання са стылем царкоўна-павучальнай літаратуры ў жанры пропаведзі, які складваўся пад уздзеяннем літаратурна-стылістычных традыцый біблейскіх і гімнаграфічных тэкстаў. Да гэтых традыцый узыходзяць вельмі прыкметныя стылістычныя і паэтычныя асаблівасці тэкстаў скарынінскіх прадмоў.

Адно з асноўных паняццяў стылістыкі тэксту — паняцце яго лінгвістычнай кампазіцыі як спосабу разгортвання тэксту (у сувязі з агульнай праблемай суадносін зместу і формы, з праблемай характару аформленасці зместу). Кампазіцыя тэксту вызначаецца логіка-сэнсавымі сувязямі ў яго структуры. На гэтай аснове ў якасці адзінак лінгва-стылістычнага апісання выдзяляюцца тры тыпы функцыянальна-сэнсавых адзінак маналагічнага маўлення: 1) паведамленне (рус. повествование), г. зн. пералік дзеянняў, якія складаюць фрагменты карціны свету, што адпавядае дынамічнаму разгортванню тэксту; 2) апісанне (або характарыстыка), г. зн. пералік характэрных прыкмет, уласцівасцей асоб або з'яў, што адпавядае статычнаму разгортванню тэксту. Названыя тыпы маўленчых адзінак прадстаўляюць выяўленчую (рус. изобразительную) сукупнасць. Побач з імі вылучаецца яшчэ адзін тып выказвання — разважанне (рус. умозаключение), якое прадстаўляе аргументатыўную паслядоўнасць і перадае сцверджанне пэўных заканамернасцей матэрыяльнага і духоўнага жыцця чалавека².

Лінгвістычная кампазіцыя тэксту вызначаецца ў залежнасці ад складу і суадносін трох названых тыпаў выказвання, якія аб'ядноўваюцца ў адзінае цэлае — тэкст. Апошні характарызуецца сэнсавай і структурнай завершанасцю, адпавядае аўтарскім інтэнцыям і забяспечвае прагматычныя задачы ўздзеяння на чытача або слухача. Усё гэта і вызначае яго як твор пэўнай жанравай прыналежнасці.

Для стылістыкі тэкстаў скарынінскіх прадмоў характэрны разнастайныя спосабы спалучэння і перапляцення трох тыпаў функцыянальна-сэнсавых адзінак. У гэтых адносінах тэксты прадмоў пражскага цыклу прадстаўляюць разнастайныя па складу, колькасці, узаемнаму раснаслажэнню сукупнасці пераважна двух або трох тыпаў названых адзінак, у першым выпадку найбольш характэрна спалучэнне апісання і паведамлення або апісання і разважання.

Так, тэкст прадмовы «в книгу премудрости божией» змяшчае паслядоўнасць чатырох сэнсавых блокаў (фрагментаў), якія прадстаўляюць чаргаванне паведамлення і апісання (прыводзім асноўныя прэдыкатыўныя канструкцыі кожнага з фрагментаў): I. (П): Книгу сию... написалъ есть Филонъ философъ. II. (А): Книга сия премудрость писана есть изъ слов премудраго царя Соломона. III. (П): Филонъ же философъ былъ отъ колѣна Левгиева. IV. (А): И нарицается сия книга Премудрость того ради понеже пишеть в ней о премудрости вечной (с. 31)³.

Прыкладам арганізацыі тэксту на аснове паслядоўнага чаргавання апісання і разважання можа быць тэкст прадмовы «во книги леувит Моисеовы»: I. (А): То суть третие книги моисеовы, зовемыя Ваикра тако убо починаются от еврей Ваикра... Пишетъ бо в ней наипервей что приносяти имели сынове Израилевы. II. (Р): Тако ж и мы братия не можем ли во великих послужити посполитому люду рускаго языка сие малые книжки праи нашей приносимо им (с. 80) і далей — сукупнасць «апісанне — разважанне — апісанне». У меншай меры прадстаўлена такая структура тэксту, якая змяшчае паслядоўную сукупнасць трох розных тыпаў функцыянальна-сэнсавых адзінак, як, напрыклад, тэкст прадмовы «в книги судей Израилевых» змяшчае паведамленне, апісанне, разважанне: I. (П): Бог вседержитель ... выведши сынов Израилевых из Египта ... справовалъ есть ихъ въ земли обетованной ... судьями, ... царми, ... жерцами великими. II. (А): Судей было дванадесять ... первый судья былъ есть Офониель ... Второй былъ есть Аиофъ ... Третий была есть Дельвора-пророчица ... Дванадцятый судья былъ есть Самсонъ ... И тымъ обычаемъ справовашеся напервей людие въ земли обетованной. III. (Р): А то дано есть къ науце намъ христианомъ. Егда грешимо ... укрепляюся врази нашу душевные (с. 112).

Для лінгвістычнай кампазіцыі прадмоў вельмі характэрна разгортванне тэксту шляхам пераходу ад апісання да разважання або ад апісання да паведамлення (з магчымай пазіцыйнай менай такіх адзінак), што можна назіраць у тых прыкладах, якія былі прыведзены раней. Ме-

на гэтых тыпаў выкладання адпавядае жанравым асаблівасцям такога літаратурнага тэксту, як прадмова, і абумоўлена сэнсавай спецыфікай названых маўленчых адзінак. Чаргаванне апісання і разважання або апісання і паведамлення рэалізуе адзін з прыწყпаў пабудовы тэксту царкоўнай пропаведзі, тэкст якой уключае ў якасці тэзісаў агульныя фармуліроўкі «вечных істин», сцверджанне і характарыстыку абстрактных царкоўна-багаслоўскіх пытанняў, біблейскіх прытчаў, сімвалічны сэнс якіх тлумачыўся шляхам звароту да матэрыяльнага свету жыцця чалавека і прыроды.

Характэрнай для стылістыкі скарынінскіх тэкстаў рысай з'яўляецца вар'іраванне плана выказвання — ад малалога да павучальнага дыялога, ад выкладання бясстраснага апавядальніка да зацікаўленага звароту да чытачоў ад 1 асобы. Паказальна, што канструкцыі дыялога (дзеяслоўныя прэдыкатывы ў форме 1 і 2 асобы адз. і мн. л.) засяроджаныя ў рамках апісання і разважання — маўленчых адзінак з найбольш яркай прагматычнай устаноўкай. Так, структура тэксту прадмовы «во всю Библию рускаго языка», якая прадстаўляе паслядоўную сукупнасць «апісання — разважання — апісання» у адпаведнасці з жанрава абумоўленай задачай аўтарскага ўздзеяння на чытача абавіраецца на вар'іраванне плана паведамлення — ад 2 асобы мн. і адз. л. у складзе апісання: Бивлиа . . . сказується книги . . . , а можете тым іменем называти вси книги ветхаго и новаго закону . . . , хощещи ли умети граматику . . . знаидеши в зуполной Бивлии — да форм 1 асобы мн. л. у складзе разважання: Надо все над то мы хрестияне потребуем речи вечное душеного спасения (с. 60).

Маўленчыя адзінкі, ствараючы тэкст, уступаюць паміж сабой у пэўныя семантычныя адносіны, пры якіх наступная адзінка (фрагмент тэксту) дапаўняе папярэдняю або кантрасціруе з ёю; такім чынам, аформленасць тэксту рэалізуецца як сэнсавае разгортванне або сэнсавы паварот. Гэтыя семантычныя адносіны маўленчых адзінак у структуры тэксту, будучы абагульнены, могуць быць асэнсаваны як рацыянальна-лагічныя і эмацыянальна-рытарычныя канструктыўныя схемы, якія адпавядаюць дзвюм асноўным прагматычным устаноўкам тэкстаў прадмоў — задачам паведамлення і ўздзеяння.

Вывучэнне стылістыкі скарынінскіх прадмоў дазваляе зрабіць заключэнне, што асноўным тыпам арганізацыі тэкстаў з'яўляецца рацыянальна-лагічная структура з перавагай паслядоўнага разгортвання як прыёму, што ляжыць у аснове маўленчай адзінкі. Найбольш паслядоўна рэалізуецца гэты прыём як градацыя (размяшчэнне ланцужка слоў у парадку ўзрастання іх сэнсавага або эмацыянальнага значэння): В первой части пишеть якобы отец сына научая мудрости, разума, умения, страха божия и нных добрых нравовъ (с. 19, прадмова «в притчи премудраго Саломона царя Израилева») и акумуляцья (нагрувашчванне) сінанімічных членаў і канструкцый: Псалмы . . . гневъ и ярость усмирять, миръ и покои чинять, смутокъ и печаль отгоняють (с. 10, прадмова «в Псалтирь»).

Другім прыёмам рэалізацыі рацыянальна-лагічнай структуры тэксту з'яўляецца прыём паралельнага разгортвання, звязаны з аўтарскім намерам растлумачыць «священнос писанне», «духовне розумеючи», — шляхам супастаўлення ветхазаветных і новазаветных вобразаў і сюжэтаў, з мэтай тлумачэння біблейскіх вобразаў і калізій зваротам да бытавых або прыродных з'яў. Так, у прадмове «в книгу песнь несная царя Саломона» прыпадабненне Хрыста і царквы жаніху і нявесце, добра вядомае царкоўнай і рэлігійна-павучальнай літаратуры, атрымлівае развіццё ў выніку выкарыстання прыёму паралельнага выкладання з'яў двух планаў — бытавога і багаслоўскага: Яко жених к невесте своен тако и Христос ко церкви своен сийде . . . яко жених со дружиною своєю тако сынъ божий со апостоы своими . . . яко же на браку бывають разноличыные твари . . . женихъ . . . , невеста . . . , друзи жениховы . . . дружи-

на невестина тако же и во книзе сеи четыри гласы черленнымъ писмомъ . . . написаны суть (с. 31).

Паслядоўнае або паралельнае разгортванне тэксту спалучаецца з выкарыстаннем эмацыянальна-рытарычных структур, якія ўключаюць фігуры замяшчэння (гіпербалы, тропы) і фігуры сумяшчэння (сінанімія, параўнанні, антытэза). Яркім прыкладам уключэння эмацыянальна-рытарычнай структуры параўнання, заснаванага на гіпербале і антытэзе як прыёме разгортвання тэксту можа служыць разважанне пра значэнне Бібліі ў прадмове «во всю Библию рускаго языка»: И тако младенцем и людем простым ест наука, учителем же и людем мудрым подивление яко река дивная мелка — по ней же агнецъ брести можетъ, а глубока — слон убо пливати мусить (с. 62).

Паказальным прыкладам рытарычнага майстэрства Скарыны, якое заключаецца ў творчым выкарыстанні і развіцці літаратурна-стылістычных традыцый яго папярэднікаў, можа служыць эмацыянальна-рытарычная структура параўнання, дзе любоў да радзімы характарызуецца як пачуццё натуральнае, уласцівае людзям ад нараджэння: Звери, ходящие в пустыни, знаютъ ямы своя, птицы, летающие по въздуху, ведаютъ гнезда своя, рыбы, плывающие по морю и в реках, чувють виры своя, пчелы и тым подобная боронять ульевъ своих — тако ж и люди, игде зродилися и ускармлиены суть по бозе к тому месту великую ласку имають. Прото ж и сия вдовица Иудиф для места рождения своего выдала ест живот свои на небезпеченство (с. 59, прадмова «в книги Иудиф-вдовицы»). У аснове гэтага параўнання ляжыць вядомы евангельскі выраз: Лиси язвыны имуть и птица ибсьная гнѣзда а сны чловеческыи не имать кѣде главы подѣклонити (Ев. ад Луки). Нельга не заўважыць што гэты сінтаксіка-сэнсавы фрагмент евангельскага тэксту служыць толькі структурна-сэнсавай канвой адпаведнага фрагмента прадмовы Скарыны. Апошні адрозніваецца не толькі пашырэннем раду сіметрычных сінтаксічных канструкцый (звери . . . знаютъ, птицы . . . ведаютъ, рыбы . . . чувють, пчелы . . . боронять), але і развіццём сінтаксічных канструкцый за лік дзеенпрыметнікавых азначэнняў (ходящие, летающие, плывающие), але разам з тым захоўвае адзіную сінтаксічную схему (дзеінік — выказнік — дапаўненне). Гэтым і забяспечваецца пэўная пераемнасць спосаба арганізацыі выказвання ў адносінах да біблейскага тэксту (мы не застанаўліваемся на тым, што сэнс гэтай рытарычнай фігуры зазнаў значную трансфармацыю — ад супрацьпастаўлення да прыпадабнення).

Рэалізацыя двух прынцыпаў выкладання — рацыянальна-лагічнага і эмацыянальна-рытарычнага — з яўнай перавагай першага вызначае жанрава-стылістычную своеасаблівасць прадмоў Ф. Скарыны як аўтарскіх літаратурных твораў.

Даследаванне паэтычных рыс скарынінскіх прадмоў сведчыць пра тое, што аўтар даволі шырока выкарыстоўвае манеру выкладання, ўласцівую старажытнаславянскай арнаментальнай прозе, найбольш характэрнай рысай якой з'яўляецца стылістычная сіметрыя. Прыкметны прыём арганізацыі славесных радоў у гэтым выпадку — лексічны і сінтаксічны паралелізм, г. зн. паўтор слоў або сінтаксічных канструкцый.

Як правіла, гэты паўтор сінтаксічных канструкцый з пэўным тыповым значэннем у тэкстах прадмоў спалучаецца са значнай разнастайнасцю ў спосабах вычлянення паралельных канструкцый (паўторы ў ініцыяльных або канчатковых пазіцыях, тыпалагічна блізкае тэма-рэматычнае афармленне прэдыкатыўных адзінак, шырокая гама сэнсавых адносін пералічэння, паўтарэння, проціпастаўлення, якія пакладзены ў аснову разгортвання славесных радоў): У гэтых адносінах вельмі паказальным з'яўляецца наступны сінтаксіка-сэнсавы фрагмент прадмовы «в книгу премудраго царя Саламона, рекомую Еклеснаситес»: В розмаитых речах люди на свете покладают мысли и коханья своя, едины в царствах и в пановании, друзии в богатестве и в скарбох, инии в мудрости и в науце, а инии в здравии, в красоте и в крѣпости телесной, неции же

во множестве имени и статку, а неции в роскошном ядении и питии и в любодеении, ннии теже в детех, в приятелех, во слугах и во иных различных многих речах (с. 28).

Славесны рад змяшчае ланцужок фрагментаў, арганізаваных на аснове парнасці са значэннем пералічэння (в царствах и в пановании, в богатестве и в скарбох, в мудрости и в науце), але каб пазбегнуць манатоннасці рытму, аўтар парушае гэтую паслядоўнасць аднатыпных сінтаксічных канструкцый з парнымі кампанентамі, чаргуючы іх з канструкцыямі той жа структуры, але якія змяшчаюць ужо не два, а тры кампаненты (в здравии, в красоте и в крепости телесной; в роскошном ядении и питии и в любодеении). Назіранні над архітэктонікай гэтага славеснага раду можна дапоўніць, адзначыўшы, што фрагменты тэксту з няпарнымі кампанентамі не выпадаюць з рытмічнага ўзору тэксту, таму што толькі ў іх склад уваходзяць словы-азначэнні і колькасць знаменальных лексічных адзінак у пазіцыі аб'екта застаецца ўсё ж парнай. Гарманічная суразмернасць і спалучальнасць гэтых канструкцый забяспечваецца таксама і тым, што словы-азначэнні (прыметнікі) маюць у параўнанні з назоўнікамі розныя флексіі і займаюць у адным выпадку канечную пазіцыю, а ў другім — ініцыяльную, ствараючы своеасаблівую рамку ў інтанацыйных і структурных адносінах.

Такім чынам, стылістычная сіметрыя як прыём рытарычнай манеры выкладання, успрынятай Ф. Скарынам у выніку засваення славяна-візантыйскіх кніжных традыцый, набыла ў яго творчасці пераасэнсаванне і развіццё. Разрыў ланцужка парных канструкцый фрагментамі, якія змяшчаюць чатыры кампаненты або няпарныя канструкцыі з трыма кампанентамі, стварае асобы рытмічны ўзор і славесную архітэктоніку звышфразавых адзінстваў як структурных адзінак тэкста. Стылістычная сіметрыя ў паэтыцы Ф. Скарыны выступае не толькі як парнасць лексічная і граматычная, але таксама як сінтаксіка-інтанацыйная і сэнсавая суадноснасць парных (і няпарных) кампанентаў.

Асаблівую стылістычную нагрузку выконвае распалажэнне парных сіметрычных канструкцый — паслядоўнае або перакрываванае. Паўтор сінтаксічна аднатыпных паралельных канструкцый часцей за ўсё мае характар лінейнай паслядоўнасці, прыкладам чаго можа служыць сінтаксіка-сэнсавы фрагмент прадмовы «в Псалтирь» (прыводзім са скарачэннямі): Псалмы . . . душу и смыслы освѣщают, гнев и ярость усмиряют, миръ и покои чинят, смутокъ и печаль отгоняют . . . (с. 10). Разам з тым прыцып сінтаксічнай сіметрыі можа рэалізавацца ў выглядзе рамачнай канструкцыі, якая змяшчае парныя канструкцыі на ўзроўні словазлучэнняў: Сия книга велми потребна, все бо в ней о церковной науце и о нравах добрых пишеть (с. 24) і на ўзроўні прэдыкатыўных адзінак: Воды Горданския роступишеса . . . а се отверзошеса ему небеса (с. 55).

Чаргаванне лінейнай або рамачнай сінтаксічнай сіметрыі з'яўляецца важным стылеўтвараючым прынцыпам, які ў спалучэнні з іншымі рысамі стылістыкі Ф. Скарыны дазваляе сцвярджаць пераемнасць і развіццё ў яго творчасці традыцый старажытнаславянскай кніжна-пісьмовай культуры.

¹ Гл.: Виноградов В. В. О теории художественной речи. М., 1971.

² Мы падзяляем падыходы да лінгвастылістычнай праблематыкі і тэрміналагічную сістэму, якая распрацавана ў манаграфіі В. В. Адзінцова — Оди́нцов В. В. Стилистика текста., 1980.

³ Тут і далей тэкст прадмоў Ф. Скарыны цытуецца па выданні: Францыск Скарына. Прадмовы і пасляслоўі. Мінск, 1969.